

Історія архітектурних стилів, великих і не дуже

КУПИТИ

Жоден архітектурний стиль не з'явився на світ «дорослим». Усі вони проходять ті чи інші стадії розвитку, які у своїй книжці описує історикиня архітектури Катерина Липа. Бароко, готика, ренесанс, модерн... Ця книжка про те, як виникали й занепадали архітектурні стилі, а також про те, як вони розвивалися на українських землях - від Кам'янця-Подільського до Білгород-Дністровського, від Чернігова до Львова, від Києва до Бахчисарая, від Ізюма до Жовкви.

Катерина розповість про найвидатніші будівлі свого часу, пояснить, як розрізняти ключові архітектурні стилі, що таке вімперг, десюдепорт і каріатида. Від храму Амон-Ра, Пантеону, Стоунхенджу й італійських палаців до міських ратуш, соборів, катедр і хрущовок.

ІСТОРІЯ АРХІТЕКТУРНИХ СТИЛІВ, ВЕЛИКИХ І НЕ ДУЖЕ

КАТЕРИНА ЛИПА

Катерина Липа

ІСТОРІЯ
АРХІТЕКТУРНИХ
СТИЛІВ, ВЕЛИКИХ
І НЕ ДУЖЕ

віхла

Київ · 2024

Розділ 1

СТИЛЬ: ПРО ЩО МОВА

Стиль в архітектурі, образотворчому та декоративному мистецтві — штучно вигадане поняття. Водночас кожний стиль — цілком реальне й легко впізнаване явище. Як таке може бути? Насправді жодних суперечностей тут немає. У ХІХ столітті, коли історія мистецтв (архітектура є одним з них) тільки народжувалася, було потрібно якось коротко позначити єдність образної системи та засобів виразності творів певної доби. Спорідненість мистецьких творів, що виникли в той чи той історичний період, було видно неозброєним оком. Однак їхні автори впродовж століть мали звичку називати свою роботу коли не новою, то сучасною. І як тут нащадкам відрізнити одне від одного, коли для них усе це далеко не нове і аж ніяк не сучасне? Треба було вигадати якусь систему, якою було б зручно користуватися. І вигадали.

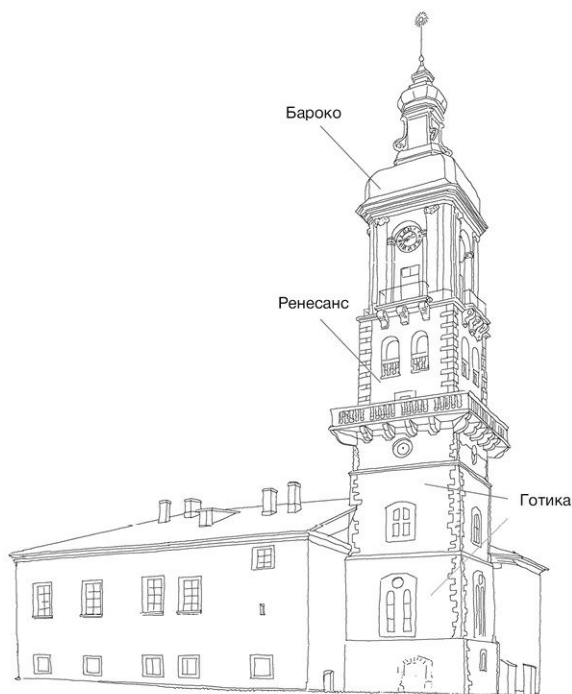
До розроблення теорії стилів найбільше доклалися німецькомовні вчені з різних країн. Цілісіньке ХІХ століття європейські інтелектуали роздивлялися, обмірювали, систематизували історичні будівлі вдома та в інших країнах. Матеріалу набралось багатенько. На зламі ХІХ–ХХ століть швейцарець Генріх Вельфлін розробив основні підходи до систематизації набутих знань і методи досліджень історії мистецтв. А в 1893 році вперше прозвучало слово «стиль» у сучасному сенсі: вийшло друком дослідження австрійця Алоїза Рігля «Проблема стилю: основи історії орнаменту». І нарешті Пауль Франкль із Праги (за його життя вона спочатку входила до Австро-Угорщини, згодом — до Чехословаччини) в 1914 році запропонував основні параметри, за якими розглядають твір архітектури і його належність до певного стилю. Це просторова композиція, трактування маси та поверхні,

візуальний ефект і суспільна функція споруди. Історія архітектури стала зручною в користуванні.

Міркуючи про архітектурні стилі, мусимо пам'ятати про деякі обмеження. По-перше, історія архітектурних стилів аж до середини XX століття розглядала лише європейську чи похідну від неї архітектуру країн, до яких європейці «понаїхали» ще з часів відкриття Америки. Не варто закидати творцям теорії стилів колоніалістське ставлення до різних споруд. Вони насилу впоралися з тим, що було під рукою, у Європі. На Азію чи Південну Америку не претендували просто за браком часу на дослідження, без жодної зневаги до тамтешніх творів, серед яких чимало справжніх шедеврів, які, однак, не завжди вписуються в систему стилів. Упродовж XX століття архітектура потроху ставала інтернаціональною, взаємні впливи стирали не тільки кордони країн, а й межі континентів. Тож споруди, що належать до одного стилю, нині трапляються в різних частинах планети.

По-друге, жодний архітектурний стиль не з'явився на світ, наче Афін з голови Зевса — дорослий, модно вдягнений і з мечем у правиці. Кожен наступний стиль так чи інак народжується в надрах попереднього і проходить стадії розвитку, які зазвичай позначають словами «ранній», «зрілий», «пізній» / «занепалий».

По-третє, з часом потреби людей, а отже, і вимоги до архітектури змінюються, і до цілком міцних, але вже застарілих споруд мали звичку прибудовувати щось, що здавалося корисним і необхідним. А могли і зруйнувати, щоб звільнити місце. Це неподобство припинилося (і то не остаточно) лише на зламі XIX–XX століть, коли люди усвідомили цінність мурованих свідків минувшини й виник рух охорони пам'яток. Ось тому у світі порівняно небагато споруд, у яких той чи той стиль читається в кожній деталі.

Башта ратуші в Кам'янці-Подільському XIV–XIX століть

Часто доводиться чути зітхання співвітчизників: от, мовляв, у всіх європейських країнах історія архітектури представлена стиль за стилем упродовж століть, а в нас усе якесь бідненьке, вторинне і взагалі все не так, як у Європі. У таких наріканнях немає нічого дивного, адже нашу колонізовану націю сотні років привчали до думки про власну другорядність та культурну неспроможність. Та вже час облишити ці постколоніальні печалі й не вдаватися аж до таких широких узагальнень щодо всіх-всіх європейських країн і розвитку архітектурних стилів. Річ у тім, що далеко не всі країни в сучасному розумінні (бо кордони й назви змінювалися протягом історії) набудували собі споруд, що відображають повний перелік стилів. В Італії майже немає готики, у Британії фактично не було ренесансу та обмаль бароко. Балкани, як і українські землі, за середньовіччя перебували в культурній орбіті Візантії, і це також наклало відбиток на трактування середньовічних архітектурних стилів.

До того ж варто визнати: у більшості країн знайдуться щонайменше один-два архітектурні стилі, які є вторинними щодо першоджерела. І ось чому. Скажімо, ренесанс народився в Італії, тож тамтешніх майстрів запрошували по всій Європі будувати модні споруди. І до нас теж приїхали, бо чим ми гірші від інших? За доби класицизму можновладці полюбили пейзажні, так звані англійські, парки — і острівні митці вирушали по всіх усядах творити прекрасне та заробляти копійчину. І до нас також дісталися. В усі часи учні й підмайстри запрошених зірок розносили популярні тренди по околицях аж до глухих провінцій. Може, нічого принципово нового й не створили, зате продемонстрували свою причетність до загального руху. Але так відчутти той чи той стиль, щоб розвинути його відмінну від усіх місцеву версію, було до снаги далеко не всім народам. У багатьох країнах сотні років будували цілком пристойні споруди за зразками чужоземних — і нічого, ніхто з цього приводу нині не переживає і не вважає свою архітектуру недолугою. Україна спромоглася породити власний варіант бароко — і це неабияка цінність. У нас є ще і своя версія стилю сецесії (він же модерн), і навіть окреме трактування тоталітарної архітектури. Тобто українська архітектура органічно вписана в європейську систему стилів і водночас має безліч унікальних рис.

Ця книжка — не тільки про те, як виникали й занепадали архітектурні стилі. Вона ще і про мандрівку цих стилів на українські землі, поширення та наше своєрідне трактування будівельних новинок. І, звісно ж, про найяскравіші зразки історичних стилів та про славетних архітекторів.

Розділ 2

ЩО БУЛО, КОЛИ НІЧОГО НЕ БУЛО: ДОСТИЛЬОВА ДОБА

Що таке архітектура? Відповідь проста — це організація простору. «Велика українська енциклопедія» уточнює: архітектура — це мистецтво будувати споруди, їхні комплекси, створюючи просторове середовище для життя і діяльності людей. Є важливий нюанс. Усілякі тимчасові житла первісних людей чи кочівників, як-от шалаші, вігвами та юрти, вважають хіба що зародком зодчества. Архітектура має триматися місця, її не можна возити за собою, наче багаж. Першими у V–II тисячоліттях до н. е. міцно стали на ґрунт мегаліти, і саме від них ведуть відлік історії архітектури. Слово «мегаліт» походить з грецької і в перекладі означає «великий камінь». Насправді — не просто великий, а величезний, бо монолітні каменюки бувають завдовжки 2–9 м. Чи, радше, заввишки, бо здебільшого встановлені вертикально. Окремі вертикальні камені називають менгірами; два чи більше камені, накриті зверху ще одним, — це дольмени. Розставлені в певному порядку на великих площах менгіри й дольмени організують простір. Для чого вони це роблять, ніхто досі не знає, бо первісні зодчі ще не мали писемності, щоб лишити нащадкам роз'яснення. Припускають, що мегалітичні споруди якимось пов'язані з прадавніми віруваннями. Бо хоч трохи обробляти, тягати до місця встановлення і вкопувати в землю на віки таке велике важке каменяччя можна, сподіваючись хіба що заслужити ласку богів.

По всій Європі існують алеї та цілі поля менгірів і кромлехи — це мегаліти, розставлені колами чи еліпсами. Найвідоміший кромлех — Стоунхендж в Англії, хоча найбільший — це Альмендреш у Португалії. В Україні також є дольмен, щоправда, лише один —

у загубленому в лісах язичницькому святилищі на горі Бохит. Та годі про ті дольмени. Нас цікавить не докладний перебіг подій історії архітектури в епоху, яку називають достильовою. Гляньмо на будівельні справи тих цивілізацій, спадщина яких вплинула на формування стилів.

Перша — це Стародавній Єгипет, могутня цивілізація, яка квітла на берегах Нілу впродовж IV–I тисячоліть до н. е. Про те, що давні єгиптяни збудували гробниці-піраміди (XXVI–XXIII століття до н. е.), знає кожен школяр. Ми зустрінемося з ними в розділі, присвяченому класицизму й ампіру. Піраміди сильно зменшать і набудують по всій Європі, і в Україні, звісно, також. І не тільки як гробниці. Та все ж давні єгиптяни дали світу значно більше. Вони навчилися гармонійно поєднувати монументальні будівлі в ансамблі, у яких були заздалегідь розраховані і певні функції, і враження, які ці ансамблі мали справляти. Єгиптяни заклали основи синтезу мистецтв — такого нерозривного поєднання архітектури, скульптури та монументального живопису, яке робить об'єкт цілісним мистецьким образом.

Імхотеп. XXVII століття до н. е.

Перший зодчий, ім'я якого лишилося в історії. Був радником фараона Джосера, верховним жерцем бога сонця Ра, лікарем і автором архітектурного комплексу фараона в Саккарі. З усього ансамблю найкраще збереглася ступінчаста піраміда — вагомий крок до ансамблю пірамід у Гізі, які, звісно ж, не з'явилися на порожньому місці, а були результатом розвитку будівельних умінь. Імхотепа ще за життя вважали великим мудрецем, а після смерті його гробниця (яку археологи досі не знайшли) була місцем поклоніння. З часом єгиптяни почали вважати Імхотепа сином богів. Тобто архітектора прирівняли до фараона.

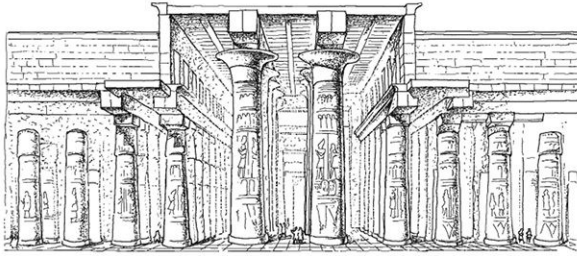
У середині XX століття світ захоплювався біонікою — запозиченими у природи формами, які використовували в різних галузях. Серед інших — в архітектурі, коли, наприклад, бетонні чи металеві опори нагадували крони дерев. Усім здавалося, що вигадали щось принципово нове і прогресивне. Але ні, першими у цій справі були

єгиптяни. Вони різьбили з каменю величезні колони, що мали форму снопів папірусу, або капітелі у вигляді квітів лотоса. Велетенські опори розміщували щільненько як на їхні розміри в багатоколонних залах, що були складовою храмів божеств і поховальних святилищ фараонів (також богів, за віруваннями єгиптян). Проминувши величезний пілон храму (метрів 40 і більше заввишки), людина потрапляла в колонний зал і могла блукати в ньому, наче в лісі серед гігантських дерев. До прикладу, у храмі Амона-Ра в Карнаку багатоколонний зал має площу 5 тис. м², у ньому 134 колони стоять у 16 рядів: у центральній частині — 12 колон заввишки 21 м (це приблизна висота хрущовки) й діаметром 3 м, у бічних — 122 колони (по 61 з кожного боку) заввишки 10 м. Монументальні скульптури богів і фараонів у храмах були подібного розміру. З усієї цієї потуги та величі давньої цивілізації нащадки отримали найважливішу річ — масштаб будівель, який дослідники так і назвали — єгипетським. Це таке співвідношення споруди і людини, коли остання відчувається перед фасадом чи в інтер'єрі наче комашка перед лицем усесильного бога. Єгипетським масштабом усмак покористувалися за доби тоталітаризму.

Давні мешканці долини Нілу подарували світу обеліск як символ вічності та ще й безліч мотивів, якими в монументальному і декоративно-ужитковому мистецтві послуговувалися віками: постаті в профіль із характерними зачісками-каре, стилізовані зображення папірусу, усілякі чаплі й орли з розпростертими крилами. І, звісно ж, сфінкси. Їх використовували і як прикрасу фасадів, і як окремі монументальні скульптури, і в опорядженні інтер'єрів — як мотив для меблів та ваз.

Поки єгиптяни довбали в скелях гробниці своїх царів і наповнювали їх коштовностями, на протилежному березі Середземного моря народжувалася значно життєрадісніша цивілізація — еллінська. Стародавні греки дали світу те, без чого протягом століть не могла

існувати більшість архітектурних стилів, — ордер. З'ясуймо, що це таке.

Гіпостильний зал храму Амона-Ра в Карнаку (Єгипет)

Стародавній світ користувався невибагливою конструктивною схемою — стійково-балковою системою. У ній вертикальні елементи (стовпи) несли на собі горизонтальні елементи — балки, на яких, своєю чергою, трималися перекриття і дах. Греки витворили з простої конструкції мову архітектурних форм, якою звертаються до людей упродовж століть. Дерев'яні стовпи, на які клали товсті короткі дошки (щоб стовп не розчахнувся під навантаженням), а зверху — балки перекриття, змінилися на стрункі кам'яні колони з гарними капітелями, балки вкрило різьблення. Усе це створювало гру яскравого південного світла, що увиразнювала об'єми споруди і милувала око. Але прикраси у цій справі — зовсім не головне. Давні зодчі розробили таку систему пропорцій елементів споруди, щоб усі частини та об'єми перебували в гармонії — розмір капітелі, висота колони, товщина балки перекриття залежали одне від одного. Якщо якась частина збільшувалася / зменшувалася, те саме відбувалося і з іншими: всі елементи споруди, і конструктивні, і декоративні, узгоджувалися між собою. Так проста конструкція перетворилася на архітектурну композицію. Точніше, на кілька варіантів композиції, що мали різні пропорційні співвідношення: на початку VI століття до н. е. виникла ордерна система.

Коли ми вже заторкнули тему пропорцій, то згадаймо і масштаб. На відміну від єгипетських, грецькі боги були дуже схожі на людей, мали не тільки функції покровителів тієї чи тієї діяльності або стихії, а й виразні характери, ще і чубилися між собою достоту як люди. Тож не

дивно, що давньогрецькі храми (а саме за цими спорудами ми досліджуємо ордери) співвідносилися з людською постаттю, як мешканці Олімпу зі звичайною людиною, тобто були помірно більшими. До того ж траплялися маленькі, не більші за людське житло, святилища, як-от храм Ніке Аптерос (V століття до н. е.) на Афінському акрополі. І це анітрохи не заважало грекам поважати своїх богів.

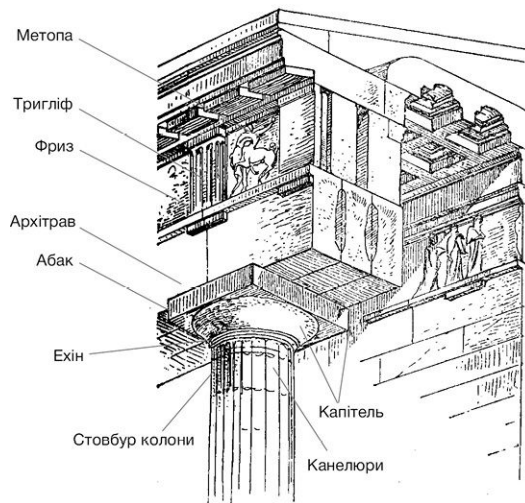
Іктін. V століття до н. е.

Давньогрецький будівничий, автор найвідомішої споруди античності — Парфенону (у співавторстві з Каллікратом). Разом з архітектором Карпіоном написав трактат про пропорції свого шедевра (на жаль, нині втрачений). Збудував храм Аполлона в Бассах, у якому вперше застосував корінфський архітектурний ордер. Йому також приписують авторство Телестеріону — залу, у якому відбувалися Елевсінські містерії. І хоч би хто із сучасників подякував! Команду творців Афінського акрополя звинуватили в розкраданні коштів. Драматург Арістофан у своїй п'єсі «Птахи» змалював Іктіна як нешляхетну пташку, яка краде їжу в богів із жертovníків, а у людей — дрібні монети з кишень. Ми не знаємо достеменно, як насправді було з грішми, а от свідчення геніальності архітектора Іктіна й досі здійснюється на пагорбі над Афінами.

Але повернімося до архітектурних ордерів. Спочатку їх було лише два. Найдавніший, доричний, за легендою, створили дорійці, одне з головних племен стародавніх греків. Погляньмо на складники ордера від низу до верху. Споруда стояла на ступінчастій основі, стереобаті, з її верхньої сходинки (вона називалася стилобат) виростав стовбур колони, що звужувався догори. Колону збирали з круглих мармурових блоків, а потім прорізали на ній вертикальні жолобки — канелюри. Зверху — капітель, що складається з круглої «подушки» (ехіна) та прямокутної плити (абака). На колонах спочиває широка балка — архітрав. Над ним — фриз, горизонтальна смуга з тригліфів (каменів із двома вертикальними борознами) та пласких плит, метоп, які чергуються між собою. Однак метопи рідко залишали пласкими,

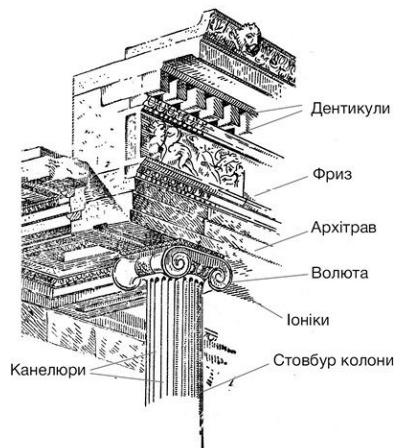
зазвичай їх прикрашали рельєфи на певну тему. У Парфеноні (V століття до н. е.) рельєфи метопа кожного з чотирьох боків храму присвячені різним битвам — то греки б'ються з троянцями, амазонками чи кентаврами, то боги з'ясовують стосунки з гігантами. Минуть віки — і в метапах з'являться інші сюжети, часом вельми екзотичні, як-от крилаті гусари, що мчать в атаку. Та про це — за кілька розділів. А доричний ордер ще мав гімнос, який виступав над фризом, а над ним — фронтон. У тимпані, трикутному заглибленні фронтону, зазвичай розміщували багатофігурні скульптурні композиції.

«Авторами» другого ордера, іонічного, було, відповідно, плем'я іонійців. Іонійська колона стрункіша, ніж дорична, менше звужувалася догори і вже не стирчала просто зі стилобату, а мала округлу підставку — базу. Стовбур прорізували канелюри, між якими залишалися вузькі доріжки. Капітель іонічної колони має ехін, прикрашений рядком овальних виступів (їх називають іоніками). Між абаком та ехіном вкладено ще один елемент, який утворює два пружні завитки по боках капітелі (їх називають волютами, так, саме через «о», не через «а»). Балка-архітрав, вужча за доричну, розділялася на три горизонтальні смуги, а над нею розташовувався фриз. Тут не було жодних тригліфів і метопа — на рівній поверхні розгорталися цілі рельєфні історії з життя людей та богів.

Доричний ордер

Два найдавніші ордери мали, сказати б, гендерні особливості. Доричний ордер своїми пропорціями відповідав кремезній чоловічій фігурі. Звісно, не реальній, а ідеальній, тим пропорціям, що застосовували в скульптурі. Іонічний же ордер уособлював жіночу постать. Саме тому каріатиди на одному фасаді храму Ерехтейон на Афінському акрополі сприймаються цілком гармонійно поряд з іонічними колонами іншого фасаду — пропорції ті самі. Доричний ордер використовували здебільшого в будівництві святилищ богів, іонічний призначався для храмів богинь. Однак це правило мало численні винятки. Наприклад, у Парфеноні, храмі мудрої і войовничої Афіні, використали доричний ордер. Загалом стародавні греки трактували архітектуру як скульптуру. Недарма керівником будівництва перлини античності — ансамблю Афінського акрополя — був скульптор Фідій.

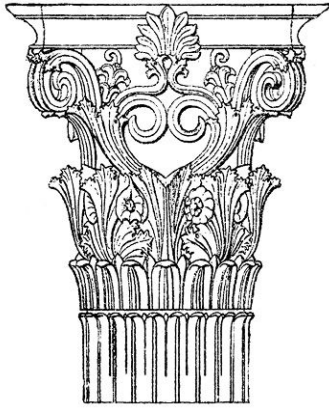
Іонічний ордер

До речі, одному з будівничих Парфенону, Іктину, приписують винайдення ще одного ордера, корінфського. Більшість його рис не відрізняється від іонічного, хіба що стовбур колони трохи вищий і тонший відносно інших частин. Але капітель! Її на віки люблять усі замовники споруд, які мріятимуть продемонструвати розкіш і шик. Отже: два ряди листків аканта роблять капітель подібною до пишного куща, зверху абак із ввігнутими сторонами, кожен з його гострих кутів підпирають тонкі закручені пагони-волюти, середину кожної сторони абака прикрашає квітка-розетка. Через кілька тисячоліть усе це вкриватимуть позолотою! Не факт, що із золотом буде краще, але ж міняються часи, міняються смаки.

Давньогрецькі ордери не були такою собі застиглою даністю, однаковою впродовж віків, ані правилом, якого всі мусили дотримуватися. Залежно від часу й місця будівництва коригували масштаб і пропорції (але принцип гармонійного зіставлення частин і цілого не втрачав актуальності), залежно від наявності вмілих майстрів було багатшим чи скромнішим скульптурне оздоблення. Але складові частини кожного ордера лишалися незмінними.

Ще у VIII–VI століттях до н. е. грекам стало тісно на Пелопонесському півострові, вони підняли вітрила своїх кораблів

і вирушили на пошуки вільних земель, яких у стародавньому світі було доста. У Південній Італії і Північній Африці, у Малій Азії та Північному Причорномор'ї виникли міста-колонії. На землях, що колись стануть Україною, було чимало грецьких поселень, найвідоміші з яких Ольвія (село Парутине Миколаївської області), Керкенітида (Євпаторія), Херсонес (Севастополь), Пантікапей (Керч), Тіра (Білгород-Дністровський). Звісно, греки привезли з собою будівельні навички. А оскільки переселенці не втрачали зв'язків з метрополією, архітектура на нових землях розвивалася в тому самому нурті, що й у Греції. Хіба що споруди були скромніші.

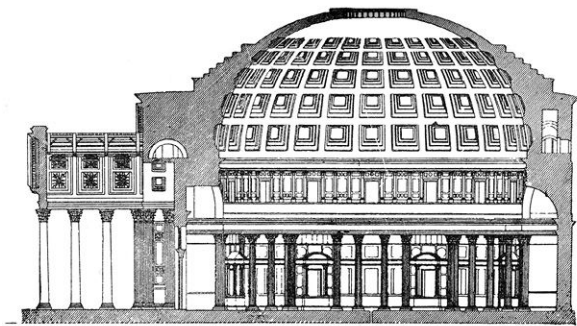
Корінфська капітель

Поки греки різьбили з мармуру колони та потроху розробляли вікопомні ордери, на Апеннінському півострові вовчиця буцімто вигодовувала двох покинутих на смерть хлопчаків, народжених буцімто від бога війни Марса. Так це було чи ні, не варто навіть замислюватися, бо заведено думати, що Ромул і Рем заснували Рим, і 753 рік до н. е. вважають офіційною датою появи міста, громадяни якого трохи згодом стали повелителями Європи, частини Африки й Азії та лишили по собі чималу спадщину. Ця навдивовижу прагматична цивілізація примудрилася із суцільних запозичень створити власну, цілком оригінальну культуру та ще й рознести її по світу. Засновники Рима належали до племені італіків — одного з багатьох, що населяли півострів. Минуло не так багато часу від заснування Рима, як італіки де домовленостями, де силою підкорили й асимілювали народ етрусків, що жив поруч, потім греків, які мешкали на півдні півострова, а згодом захопили і саму Грецію, і її заморські колонії. От в етрусків та греків войовничі римляни й напозичали різного, потрібного для розвитку архітектури.

Етруски вміли те, чого не уявляли ані єгиптяни, ані греки. Вони винайшли технологію будівництва куполів і арок. А стародавні римляни зуміли гармонійно поєднати ці конструкції з ордерною системою. Вийшло вельми непогано, хоча зробити це було непросто.

Варто віддати належне нащадкам італіків: вони так докладно опрацювали і розвинули технології попередників, що будували з року в рік куполи й арки з більшим прольотом, аж поки не спромоглися на найбільший купол античності — Пантеон (27 рік до н. е. — 14 рік н. е.). Діаметр бані храму всіх богів (саме так перекладається «Пантеон») сягає 43,3 м, а етруські переважно мали діаметр близько 4 м, найбільші не перевищували 10 м.

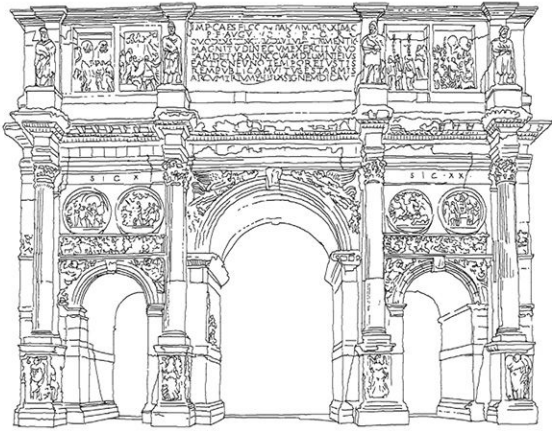
Римляни адаптували винайдені греками архітектурні ордери до своїх потреб. Потреби були прості, але зовсім не побутові: більше величі й шику для ушавлення володарів Європи. Тож колони поставили на п'єдестали — щоб зробити вищими й ефектнішими. Окрім того, на основі грецьких вигадали два власні ордери — тосканський і композитний. Тосканський — той самий доричний, тільки колона стоїть на п'єдесталі і не має канелюр. Із композитним узагалі не надто морочилися: у капітель корінфської колони прилаштували волюти з іонічної капітелі, та й по всьому. Ну, і п'єдестал, звісно, без нього ніяк. Вийшло помпезно, що і вимагалось. Варто зауважити, що римські уявлення про велич також відрізнялися від єгипетських. Вони лишалися, сказати б, у межах людського масштабу, хоча споруди загалом бували більшими за грецькі. Родовід цезарів Риму любили вести від богів, однак ніхто не сумнівався, що це люди, у яких були мама й тато. На відміну від фараонів, цезарів не вважали богами, хоча деяким постановою сенату надавали титул «божественний». Тож будівлі (і не тільки сакральні) мали демонструвати багатство й велич держави та її очільників, але не більше. Та й земля під забудову коштувала дорого, теж не дрібниця.

Пантеон (Рим, Італія). Розріз

Стародавні римляни вигадали новий тип споруди, від якого не було жодної практичної користі, зате був добрячий, даруйте на слові, PR-ефект, що тривав тисячоліттями і триває й досі. Ідеться про тріумфальну арку. Коли якийсь полководець повертався до Вічного міста після звитяжного походу, постановою сенату йому надавали тріумф — право пройти з військом під оплески народу через усе місто, везучи на возах трофейне срібло-золото і зброю та женучи найбільш родовитих полонених. Після бучних святкувань десь на перехресті починали будувати пам'ятник вікопомній події — тріумфальну арку. Вона мала один або три прольоти, угорі напис, який пояснював, з якого приводу зведено споруду, і повсюди, де вміщалося — рельєфи на тему воїнської доблесті славних римлян та їхнього полководця. Тріумфальна арка не втрачала популярності впродовж століть після падіння Риму. Щоправда, приводом до спорудження дедалі частіше ставали не військові подвиги, а просто візит монарха в певне місто. Та й будували не завжди на віки, часом це були тимчасові споруди з дерева й розмальованого полотна, у найкращому разі — з гіпсу. Але і кам'яних звели чимало. В Україні є тріумфальна арка на честь візиту до Кам'янця-Подільського короля Станіслава Августа, яка постала в 1781 році. Найновіші на сьогодні тріумфальні арки збудовано у 2002 році в США у складі меморіалу Другої світової війни. Вони присвячені Атлантичному і Тихоокеанському театрам бойових дій

і порівняно з попередніми пишними зразками мають вельми аскетичний образ.

Тріумфальна арка Костянтина (Рим, Італія)

Окрім арки, купола та двох ордерів, римляни дали світу ще й низку технологій, інженерних рішень і типів споруд, існування яких, може, і не впливало на пряму формування стилів. Але невідомо, якими манівцями пішов би розвиток архітектури без римських ідей. Зокрема, римляни винайшли бетон. Це була ще не однорідна маса, яку бачимо на сучасному будівництві. Бетонних блоків, з яких можна скласти споруду, також не існувало. Зазвичай зводили з каменю дві порівняно тонкі стіни, залишивши між ними більший чи менший проміжок. У цей проміжок засипали щебінь (а часом і різне будівельне сміття) та заливали його цементним розчином. Виходило швидко, міцно й недорого.

Римляни розробили всі ті системи, які ми називаємо побутовими зручностями. Центральне опалення з теплими стінами і підлогою (так, це також винахід не XX століття), у яких було прокладено канали для нагрітого в «котельні» повітря. Водогін — для подачі води в міста зводили аркові акведуки. Туалет із протічною водою і каналізацію — хоч не ватерклозет, яким ми користуємося нині, але чистоту й гігієну забезпечував. До речі, громадські туалети теж походять з Риму. Споконвіку були безкоштовними, але в I столітті імператор Веспасіан зробив послуги платними, гроші надходили до державної скарбниці. Коли син Веспасіана, Тит, зауважив батькові, що якось незручно брати

за таке гроші, татусь підніс йому до носа золотого сестерція: «Пахне? Ні? А, між іншим, це гроші з сечі». Так з'явилося прислів'я про те, що гроші не пахнуть.

Вітрувій. 80 рік до н. е. — 15 рік н. е.

Давньоримський архітектор, інженер, теоретик архітектури. Військовий інженер в армії Юлія Цезаря. Після закінчення військової кар'єри працював як інженер і архітектор. Був причетний до розроблення стандарту труб для водогону і будівництва акведуків; його вважають першим фахівцем з архітектурної акустики: описав принципи розміщення голосників у театрі. А от споруда авторства Вітрувія відома лише одна — базиліка в місті Фано, яка до того ж не збереглася. Заслуга римлянина перед історією в іншому: він — автор трактату «Десять книг про архітектуру», який впливав на розвиток зодчества ще кілька тисячоліть поспіль. Трактат умістив правила містобудування, засади пропорціонування будівель заради досягнення гармонії, поділ будівель на приватні та громадські з відповідними порадами щодо зручності й безпеки, а ще поради зі створення корисних на будівництві машин, конструювання сонячних і водяних годинників, перелік усього, що має знати й уміти архітектор, і ще багато цікавого та корисного. Майстер сформулював так звану триаду Вітрувія — три складники архітектури: *firmitas* (міцність конструкції), *utilitas* (користь), *venustas* (краса). Нема чого додати: незалежно від доби і поширеного стилю без будь-якої з цих складових архітектура перестає бути архітектурою. Хоча уявлення про те, що вважати *venustas*, у різні часи істотно відрізнялися.

Табори римських легіонерів, каструми (лат. *castrum*), збудовані повсюди у Європі, Північній Африці та Малій Азії за єдиним зразком, заклали підґрунтя містобудування з регулярною, геометрично правильною сіткою вулиць. Кожне давньоримське місто мало центральну площу — форум (у самому Римі форумів було кілька), на якій буяло громадське життя. «Усі на форумі про це говорять» для стародавнього римлянина означало приблизно те саме, що для сучасника «стало вірусним у мережі». Зазвичай прямокутну площу оточували громадські будівлі — базиліки, у яких торгували, судилися, влаштовували різноманітні збори та громадські свята. Базиліка —

прямокутна у плані споруда, що складалася з трьох і більше нефів (нав) — поздовжніх просторів, розділених рядами колон. Нави завершувалися заокругленими виступами — апсидами. Центральна нава базиліки зазвичай була вищою за бічні, кожна мала окреме перекриття. Для чого стільки подробиць? Щоб упізнавати цей тип споруди надалі, бо саме від базилік походить більшість християнських храмів різних стилів, які ми зустрічатимемо протягом століть історії. А таке розпланування називають базилікальним.

Стародавні римляни першими почали будувати житлові багатоповерхівки, які називали інсулами. Сягали дев'яти поверхів, але наприкінці I століття до н. е. імператор Август обмежив висоту цих будівель. Інсули були здебільшого житлом бідноти з крихітними помешканнями, у типовій багатоповерхівці на загальній площі 330 м² проживало близько 40 осіб. Зводили ці будинки абияк і з абичого, тож вони часто горіли, а високі верхні поверхи могли обвалитися. Після владного втручання висота споруд не перевищувала 5–6 поверхів. Утім траплялися інсули класу «люкс», у яких квартира займала цілий поверх. Нібито нічого нового, ми такі співвідношення бачимо й донині. Проте на той час жодна інша держава не знала подібних споруд.

Як відомо, римляни підкорили всю Європу. І це було тільки на користь Європі, бо краса і зручність споруд, будівельні навички та мудрі інженерні рішення мали вплив на архітектуру ще понад тисячоліття після того, як імперія припинила своє існування. «Римський слід» можна помітити в майже кожному архітектурному стилі до XX століття включно.

Будівлі, люди, події

IV тисячоліття до н. е.	На території сучасної України, Молдови, Румунії квітне трипільська культура	Початок будівництва Стоунхенджу
V століття	Засновано Херсонес	Збудовано ансамбль Афінського акрополя

до н. е.		
IV століття до н. е.	Створено пектораль скіфського царя, знайдену в Товстій Могилі	Лісіпп, придворний скульптор Олександра Македонського, створює низку іконічних для світової культури робіт
II століття до н. е.	Міста Тіра, Ольвія, Херсонес приєднуються до Понтійського царства	У Римі збудовано храм Юпітера Статора

Розділ 3

ІМПЕРСЬКИЙ СПАДОК: РОМАНСЬКИЙ СТИЛЬ І ВІЗАНТІЙСЬКИЙ СИКВЕЛ

У 337 році Римська імперія розділилася на Східну і Західну. Відтоді розвиток архітектури в них пішов різними шляхами, які то перетиналися, то розходилися. Схід почав називатися Візантією (за ім'ям містечка Візантій, на місці якого постав столичний Константинополь), багатів, будував і ще тисячу років продовжував живі традиції давньої імперії, час від часу додаючи щось нове. На Заході все склалося сумно: спершу римляни полишили свої європейські колонії, а далі й Вічне місто впало під ударами варварів. Дикунки не знали, що робити з мудрими інженерними системами і як користуватися зручними маєтками римлян, тож просто грабували їх і розтягали споруди на будматеріал, з якого тулили собі вбогі хатки. У Західній Європі настали так звані Темні віки. Але, хай там як, на Сході і Заході розвинулися архітектурні стилі (ну от, нарешті), що мали у своїй основі давньоримську спадщину. Дві гілки з одного потужного античного стовбура взяли з тієї спадщини кому що було зручніше і на що були спроможні місцеві будівельні технології, але спорідненість таки залишалася. Розпочалася так звана епоха великих стилів, що тривала до XIX століття.

Варто також зауважити, що наприкінці свого існування Римська імперія стала християнською державою. Християнство було молодого релігією і ще кількатороків утрушувало догмати й літургійні правила. На Сході й Заході формувалися свої богословські школи, уявлення яких про релігійні норми, світ і християнство в ньому дедалі більше розходилися. Нарешті в 1054 році Папа Лев IX і патріарх Константинопольський Михаїл так посварилися, що проголосили один

одному анафему і шляхи «візантійців» та «латинників» офіційно розійшлися. Спитаєте, яким боком церковні справи до архітектурних стилів? А таким, що церква (байдуже, східна чи західна) на довгі віки стала одним з основних замовників різних споруд, бо мала для того добрячі фінансові можливості. До того ж за середньовіччя вона була одним з ідеологів храмового будівництва. А про стилі ми судимо значною мірою саме за сакральними спорудами, бо з усієї середньовічної спадщини вони збереглися найкраще.

Назва

Назву «романський» першим ужив французький дослідник старожитностей Арсісс де Комон у 1824 році. Звісно, він мав на увазі спорідненість стилю з римською спадщиною. Колегам сподобалося, відтоді всі користуються цим словом. Окрім британців, у яких романські споруди почали будувати після норманського завоювання 1066 року. Тож стиль вони називають норманським. А от Візантія сама по собі виросла в такий яскравий символ потуги й величі, що першоджерело вже не згадували, а стиль називають просто візантійським.

Коли вже йдеться про храми, то до язичницьких і християнських храмів були різні функціональні вимоги. Усі велелюдні дієства вірян, присвячені античним богам (Панафінейська чи Діонісійська хода, урочисте жертвоприношення з будь-якого приводу тощо), відбувалися просто неба. Тож святині мали не надто велику площу, і користувалися ними більшою мірою жерці. А християни від самого початку молилися громадою, яка щодалі більшала. Якийсь закуток у катакомбах чи кімната в приватному будинку вже не підходили для релігійних зібрань. Звісно, язичницькі храми швиденько освятили і перетворили на християнські. Але це не розв'язало проблеми — місця таки бракувало. Вихід знайшли доволі швидко. Базиліку пам'ятаєте? У Римі та Константинополі її теж згадали — просторе приміщення було створене саме для велелюдних заходів, тому на молитву стали збиратися в базиліках. А коли нарешті почали будувати християнські

храми, то вони отримали план базиліки, яким користуються вже дві тисячі років.

Розвиток архітектури та образ і символіку храму на наступні століття визначила ще одна подія. У 326 році до Єрусалима прибула Олена, мати імператора Костянтина (того самого, на честь якого названо столицю). Цариця знайшла місце поховання Ісуса Христа і вирішила збудувати над ним святиню небаченої краси за описами Небесного Єрусалима в «Апокаліпсисі». Вийшов розкішний храмовий комплекс, нині відомий як Храм Гробу Господнього. Його центральною частиною стала ротонда — кругла у плані перекрита куполом церква — над могилою Сина Божого. Народився могутній візуальний символ, і от на світанку християнської будівельної традиції почали множитися центричні споруди, не обов'язково круглі у плані, часом багатокутники — за зразком ротонди в Єрусалимі.

Однак тут-таки постало питання: як поєднати символіку центричної будівлі з місткою базилікою? Відповідь знайшлася, звісно ж, у римській спадщині. Але прилаштувати купол на базиліку виявилось не так просто — він же важкий і має на щось спиратися. Купол Пантеону спирається на стіни, а з цими навами та колонами, які тримають перекриття, що робити? Підхожа конструкція виникла у VI столітті за імператора Юстиніана I, коли Східна імперія мала найбільшу площу за всю історію і, відповідно, найбільше грошей на утвердження своєї величі за допомогою архітектури. Саме в ті часи вперше вдалося поєднати купол з базилікою. У 527–529 роках у Константинополі збудували церкву Святих Сергія і Вакха. Будівничі замкнули базиліку в прямокутний об'єм, а всередині звели вісім з'єднаних арками опор, на які поклали купол — наче вставили ротонду в центральний неф базиліки. З вікон невисокого підбанника в інтер'єр лилося яскраве світло. Унікальне конструктивне рішення стало провозвісником класичного візантійського храму. Але до того

з'явилася надзвичайна будівля — собор Святої Софії, Премудрості Божої.

Анфемій із Тралл. 474–558 роки

Архітектор, інженер, математик, один із двох будівничих собору Святої Софії в Константинополі. Син і брат відомих по всій імперії лікарів. Про архітектурну творчість Анфемія ми знаємо небагато: окрім Св. Софії, відомо лише про будівництво споруд для захисту від повеней. Як архітектор і математик розробляв корисні на будівництві механізми, залишив по собі трактат «Парадокси механіки». Як математик та інженер-практик цікавився можливостями концентрації відбитого параболічним дзеркалом світла в одній точці, тобто намагався створити лазер. Про це написав трактат «Запалювальні дзеркала». Є припущення, що Анфемій також експериментував зі створенням пороху чи ще якихось вибухових сумішей.

Ісидор з Мілета. Народився близько 475 року, дата смерті невідома

Архітектор, фізик, математик, один із двох будівничих собору Святої Софії в Константинополі. Викладав стереометрію і фізику в Александрійському та Константинопольському університетах. Збирав і коментував спадщину давньогрецьких математиків — Архімеда, Евкліда, Герона Александрійського. Є припущення, що ми знаємо доробок Архімеда саме завдяки Ісидору.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

КУПИТИ